

Обмеження та їх прояв у міжнародних екологічних конфліктах*

В роботі проаналізовано прояв основних видів обмежень в міжнародних екологічних конфліктах. Розглянуто особливості їх впливу на стан екологічного конфлікту.

Ключові слова: міжнародні відносини, екологічні конфлікти, обмеження, природокористування, ресурси, фактори.

Вступ. Постановка проблеми

Сучасні міжнародні екологічні конфлікти формуються під впливом різних обмежуючих факторів, які є різноспрямованими за напрямом своєї дії. Аналіз подібних обмежень може дати більш широке (глибоке) уявлення про причини, характер та наслідки формування міжнародних екологічних конфліктів. Метою даної статті є вивчення окремих видів обмежень та їх прояву у міжнародних екологічних конфліктах.

Результати дослідження

У відповідності із дослідженням [1], ми пропонуємо проводити аналіз видів обмеження, які тією чи іншою мірою впливають на міжнародні екологічні конфлікти [2], а саме таких:

1. За ступенем трансформаційного впливу: адаптаційні та біфуркаційні. Адаптаційні обмеження можуть стосуватися відносин щодо використання природних ресурсів та стану навколишнього природного середовища, в результаті дії таких обмежень відносини між суб'єктами міжнародного екологічного конфлікту знаходяться під постійним впливом з боку третьої сторони, в якості якої можуть виступати законодавчі, адміністративні та інші контролюючі державні чи міждержавні органи влади. Наприклад, таким контролюючим органом може бути спільна міждержавна група (комісія) щодо оцінки і контролю використання природних ресурсів, яка розробила б регламент використання природних ресурсів, що мінімізував би виникнення локальних і міжнародних екологічних конфліктів. Таким чином, відносини між суб'єктами міждержавних відносин були би адаптовані до існуючих реалій та вимог.

В той же час біфуркаційними обмеженнями можуть бути дії таких органів, які пов'язані з кардинальними змінами у процесі регламентації відносин між суб'єктами міжнародного екологічного конфлікту. Наслідками таких дій можуть бути часткове (тимчасове) або повне припинення відносин між суб'єктами міжнародного екологічного конфлікту, переформатування відносин між суб'єктами, залучення інших суб'єктів для розв'язання існуючих проблем.

Дерев'янку Юрій Миколайович, кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки Сумського державного університету.

* Матеріал підготовлений і публікується у рамках українсько-російського наукового проекту № Ф28.5/006 «Формування економічного механізму вирішення міжнародних екологічних конфліктів» за підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень України.

© Ю.М. Дерев'янку, 2009

2. По відношенню до системи: внутрішні (внутрішньосистемні) і зовнішні (зовнішньосистемні). Внутрішньосистемними обмеженнями можна вважати обмеження, що мають місце між суб'єктами міжнародного конфлікту без залучення чи втручання іншої сторони (третьох осіб чи органів влади). Такі обмеження встановлюються безпосередньо учасниками відносин і діють тільки на них. Наприклад, суб'єкти міжнародного конфлікту можуть домовитися про встановлення граничних меж видобутку природних ресурсів кожною стороною чи встановлення обмежень на викиди забруднюючих речовин, пов'язаних з переробкою даних природних ресурсів.

В свою чергу зовнішньосистемними обмеженнями будуть обмеження, встановлені іншою стороною відносин (держава, контролюючий орган). Такими обмеженнями можуть бути рішення та дії міждержавних комісій, державних органів влади, міжнародної спільноти.

3. За ступенем унікальності: унікальні та універсальні обмеження. Унікальні обмеження – це обмеження, що стосуються тільки чітко визначених відносин чи конкретних ситуацій. Наприклад, можуть бути встановлені обмеження на скиди забруднюючих речовин у чітко визначені водні джерела чи у визначених місцях і вони не будуть стосуватися будь-яких інших джерел чи суб'єктів відносин. Водночас, універсальні обмеження встановлюються для всіх потенційно можливих суб'єктів міжнародних екологічних конфліктів та не стосуються конкретно визначених місць, часу чи джерел. Наприклад, можуть бути встановлені граничні річні норми вирубки лісу в країні, незалежно від будь-яких інших чинників (місця, часу, суб'єкту господарювання).

4. За кількісною характеристикою: абсолютні і відносні обмеження. Абсолютними обмеженнями можуть бути встановлені у натуральних одиницях обсяги видобутку ресурсу на рік (квартал, місяць), встановлення квоти чи взагалі повна заборона на використання тих чи інших ресурсів чи окремих компонентів навколишнього середовища. Відносні обмеження – це обмеження, які мають вираження у відносних величинах, що встановлюються по відношенню до іншої певної величини (ознаки). Наприклад, мито на ввезення і торгівлю екологічно небезпечними товарами; розмір штрафів за викиди і забруднення, залежно від темпів модернізації технологій і виробництва, направлених на зменшення подібних викидів і забруднень; обмеження на вміст небезпечних для людини та навколишнього середовища шкідливих речовин у товарах.

5. За якісною характеристикою: об'єктивні і суб'єктивні обмеження. Об'єктивні обмеження обумовлені причинами природного характеру чи походження та не залежать від волі суб'єктів екологічних конфліктів. Наприклад, об'єктивна обмеженість нафти як природного ресурсу (обмеженість обсягу покладів ресурсу), обмежена кількість наявних лісових ресурсів. Суб'єктивні ж обмеження обумовлені причинами, що залежать від волі людини або технологій, що використовуються. Наприклад, використання застарілих методів переробки деревини, за яких велика кількість деревини йде у відходи, чи способи очищення брудної води, що скидається у водні джерела.

6. За станом (здатністю розвиватися): статичні і динамічні обмеження. Статичними обмеженнями для суб'єктів міжнародних екологічних конфліктів можуть виступати вже згадувані вище норми викидів шкідливих речовин, норми використання ресурсів та інше. Тобто такі фактори обмеження, що залишаються незмінними протягом певного часу та не залежать від поведінки самих суб'єктів. В той же час динамічними обмеженнями можна вважати такі обмеження, дія яких залежить від поведінки суб'єктів конфлікту чи волі органів влади, що контролюють дію таких обмежень. Наприклад, розміри податків та інших обов'язкових платежів, які залежать від обсягів видобутих, перероблених ресурсів

чи скидів забруднюючих речовин або залежно від виду технологій, що використовуються чи обладнання на підприємствах, що переробляють ресурси.

7. За впливом на процеси розвитку: стимулювальні, нейтральні, пригнічувальні. Стимулювальні обмеження – це обмеження, дія яких спрямована на стимулювання суб'єктів конфлікту до інтенсифікації, прогресивного розвитку. Це можуть бути норми на використання певних ресурсів у виробництві продукції, за умови дотримання яких, підприємство може отримувати пільги чи дотації. Пригнічувальні обмеження – це обмеження, які певним чином уповільнюють, зупиняють або руйнують процеси розвитку самої системи або певних її складових чи параметрів. Такими обмеженнями виступають податки і штрафи, що стягуються за забруднення навколишнього середовища. Нейтральні обмеження – це обмеження, що істотним чином не впливають на об'єкт обмеження, дія яких спрямована лише на певні параметри життєдіяльності системи і не мають вираженого стимулюючого або пригнічувального впливу на саму систему. До них ми пропонуємо відносити обмеження стосовно суб'єктів екологічного конфлікту, такі, як регламентація щодо рівня кваліфікації і освіти працівників, регламентація застосування норм права тієї чи іншої сторони міжнародного екологічного конфлікту.

8. За здатністю до зміни: постійні, умовно-постійні та умовно-змінні (періодичні) та змінні (тимчасові) обмеження. Постійні обмеження – це обмеження, що діють впродовж всього періоду взаємовідносин між суб'єктами або виникли в певний період часу і не мають встановленого або визначеного наперед терміну своєї дії. Це можуть бути згадувані норми видобутку, викидів і т. ін. Умовно-постійними та умовно-змінними (періодичними) можуть бути сезонні обмеження, що мають визначені наперед терміни своєї дії протягом встановленого періоду (наприклад, року, місяця) та можуть повторюватися. Наприклад, сезонний видобуток ресурсів (риба, тварини). Змінні (тимчасові) обмеження зазвичай мають на меті досягнення певного результату та діють впродовж певного періоду життєдіяльності системи, можуть мати (але не обов'язково) встановлені або визначені наперед терміни своєї дії і не мають наперед встановленої періодичності своєї дії. Це можуть бути квоти на видобуток чи квоти на експорт ресурсів, які встановлюються залежно від стану запасів ресурсів. Тимчасові обмеження можуть припинити свою дію з двох основних причин: припинення дії внаслідок закінчення встановленого терміну дії обмежень та припинення дії самого суб'єкту, який може наприклад, внаслідок своєї доброї волі обмежити обсяги щорічного видобутку ресурсу, встановивши чіткі граничні значення такого видобутку.

9. За сферою походження: економічні, політичні, соціальні, екологічні, виробничо-технологічні обмеження. Економічними обмеженнями, що впливають на господарську діяльність суб'єктів екологічного конфлікту можуть бути: податки, граничні ціни, граничні обсяги видобутку, штрафні санкції, пільги, квоти, дотації. Політичними обмеженнями можуть виступати обмеження на форми власності підприємств-переробників чи видобувних підприємств природних ресурсів, обмеження на види (форми) взаємовідносин між міжнародними партнерами (заборона експорту ресурсів в певні країни чи навпаки обмеження імпорту). Соціальні обмеження – це обмеження до яких можна віднести певні стандарти життя, комфортності, моралі, вимоги до рівня соціальної забезпеченості, якості продуктів, природного середовища, що вимагаються соціумом. Такі обмеження залежать від стану соціальних відносин всередині суспільства та відносин між населенням різних регіонів (країн).

Екологічними обмеженнями, як обмеженнями на використання ресурсів глобальної екосистеми виступають обмеженість запасів самих природних ресурсів: родючих

земель, корисних копалин, лісів, прісної води, які можуть бути предметом екологічного конфлікту. До них можна віднести обмеження видобутку і застосування природних ресурсів. Більшість з них сьогодні використовуються та застосовуються там, де вже існують реальні перспективи їх заміни на альтернативні, більш екологічно безпечні і ефективні. Виробничо-технологічні обмеження полягають в обмеженості технологій, що використовуються на виробництві і способів виробництва, які часто носять матеріалоемний та низькоефективний характер. І в той же час до них можна віднести відмінності у рівні технологій, що застосовуються суб'єктами міжнародних екологічних конфліктів. Адже стан екологічного конфлікту може бути обумовлений неможливістю використання однією із сторін конфлікту передових сучасних технологій, на які їй бракує коштів.

10. За просторово-часовим впливом: часові, просторові (одно-, дво- і тривимірні), просторово-часові. Часові обмеження – це обмеження, дія яких прямо залежить від чинника часу. Наприклад, обмеженість часу роботи підприємства чи організації, сезонного видобутку природних ресурсів. Просторові обмеження – це обмеження просторової складової розвитку систем в певному напрямі. Наприклад, обмеженість лісових ділянок, на яких дозволено проводити вирубку, наявність національних парків (заповідників, заказників), тощо, розташування населених пунктів поблизу видобутку певних ресурсів (руда, нафта, газ). Просторово-часові обмеження поєднують у собі два попередніх види. Наприклад, сезонний відстріл тварин може бути дозволений тільки у певному регіоні і заборонений у іншому, вирубка лісу може бути дозволена тільки на певній території та через чітко визначені проміжки часу.

11. За об'єктом обмежень: природні (ресурсні), фінансові, матеріальні, трудові, інформаційні. Природні (ресурсні) обмеження полягають у обмеженості природних ресурсів, що використовуються у діяльності суб'єктів екологічного конфлікту. Така обмеженість часто не дозволяє суб'єктам господарювання досягти бажаних обсягів виробництва. Фінансові обмеження – обмеженість фінансових ресурсів (власних, залучених, позикових), які забезпечують економічну діяльність підприємств. Обмеженість таких ресурсів не дозволяє максимально розвивати господарський потенціал, та примушує шукати джерела залучення додаткових коштів, що може стати фактором підвищення напруженості відносин такого суб'єкту з іншими контрагентами, поставивши його в залежність від кредиторів. Матеріальні обмеження – обмеженість в забезпеченні матеріальними ресурсами, нестачі устаткування для переробки сировини і т.д. Трудові обмеження полягають, як в обмеженості кількості виробничо-управлінського персоналу підприємства для забезпечення максимально ефективної діяльності, так і в обмеженості в якостях самих трудових ресурсів (низька продуктивність праці, недостатність рівня кваліфікації, освіти та ін.), що може негативно вплинути на стан відносин з іншими партнерами. Інформаційні обмеження полягають у нестачі, низькій якості чи обмеженому доступі до інформаційних ресурсів, що використовується у відносинах між партнерами чи самим суб'єктом, а також у недостатньому рівні інтелекту чи здібностей персоналу до використання технологій, методах та способах управління, рівні технологій та ноу-хау, програмному забезпеченні виробництва, інформаційній безпеці підприємства та ін.

12. За антропогенною ознакою: побутові, етичні, психологічні (пам'ять), культурні та релігійні обмеження. Подібні обмеження базуються на людському сприйнятті подій та явищ в його навколишньому світі і виходять із суб'єктивного уявлення людини про події, що відбуваються, і зміни в самому середовищі. Умови роботи, побутовий клімат, сімейні

відносини працівників (як побутові обмеження), можуть стати як негативним так і позитивним чинником впливу на екологічні конфлікти. Обмеження, пов'язані з вихованням людини, нормами етичної поведінки і моралі (етичні обмеження), що, наприклад стосуються забруднення довкілля, використання певних ресурсів, також можуть вплинути на стан конфліктності відносин. Психологічні обмеження (пам'ять) мають психоемоційне походження вродженого та/чи надбаного характеру. Культурні, релігійні обмеження населення різних країн можуть стати складним і важко здоланим чинником у відносинах між партнерами, хоча іноді можуть мати і позитивний вплив на екологічні конфлікти, як стримуючий від порушень навколишнього середовища чинник.

13. За місцем розташування відносно системи: норми (стандарти), інтервали (діапазони), межі (кордони). Це можуть бути норми використання ресурсів чи їх окремих компонентів, стандарти якості навколишнього середовища, інтервали обсягів видобутку ресурсів, в яких господарюючий суб'єкт працює в межах самоокупності чи мінімального прибутку, граничні межі викидів шкідливих речовин.

14. За мотиваційним механізмом: самообмеження адміністративні обмеження та кримінал. Самообмеження є обмеженнями, що встановлюються суб'єктами добровільно. Наприклад, самообмеження викидів у атмосферне повітря, домовленість між суб'єктами про граничні розміри таких викидів. Адміністративні обмеження встановлюються адміністративними (державними) органами влади на підставі виробленої ними політики по відношенню до суб'єктів екологічного конфлікту. Кримінальні обмеження – обмеження, що встановлюються кримінальними структурами або такі, що сформовані криміногенними обставинами в середовищі діяльності міжнародних партнерів (корупція, тінізація економіки, тощо).

Висновки і рекомендації

Комплексний аналіз та аналіз окремих видів обмежень, які впливають на міжнародні екологічні конфлікти, дозволяє виявити основні проблемні аспекти відносин, визначити причини та джерела виникнення цих обмежень, розробити в подальшому методи їх врегулювання. У подальших дослідженнях ми розглянемо механізми дії проаналізованих обмежень та спробуємо оцінити їх вплив на загальний стан екологічного конфлікту.

- 1 *Дерев'янку Ю. М.* Науково-методичні засади забезпечення ефективності виробничо-господарської діяльності підприємства в умовах обмеженості ресурсів: дис. ... кандидата економ. наук : 08.00.04 / Дерев'янку Юрій Миколайович. — Суми., 2008. – 195 с.
- 2 *Сабадаш В. В.* Типологія екологічних конфліктів / В. В. Сабадаш // Механізм регулювання економіки. – 2007. – № 1. – С. 22–34.

Отримано 02.09.2009 р.

Ю.Н. Дерев'янку

Ограничения и их проявление в международных экологических конфликтах

В работе проанализированы проявления основных видов ограничений в международных экологических конфликтах. Рассмотрены особенности их влияния на состояние экологического конфликта.

Ключевые слова: международные отношения, экологические конфликты, ограничения, природопользование, ресурсы, факторы.